

Eugeniusz Niebelski

Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie

ORCID: 0000-0003-2668-6920

Dawne fotografie Irkucka, Bajkału i okolic w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL

Już ponad 10 lat temu w dubletach Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego dokonano „odkrycia”. Oto porządkując zasoby książkowe na półkach, sięgnięto po duży pakunek w szarym papierze, który tam leżał od dawna, ale nikt się nim wcześniej nie zainteresował. Ku ogólnemu zaskoczeniu znaleziono w nim zbiór kilkudziesięciu starych fotogramów Irkucka, Bajkału oraz jego bliższych i dalszych okolic: fotografie kilku różnych formatów, w bromie, na ozdobnych tekturowych kartonach, w dużej tece oprawnej w tłoczoną skórę, zawiązaną kolorowym sznurem. Znaleźisko przekazano do Zbiorów Specjalnych biblioteki (zapewne wcześniej zostało z tamtych zbiorów usunięte). Nie doszukano się żadnych zapisów o tym zbiorze, nikt nie wiedział, ani nie przypuszczał, skąd i kiedy znalazł się w bibliotece. Byłem jednym z pierwszych zapoznających się ze znaleźnikiem. Uznałem, że to wyjątkowy obiekt, z całą pewnością wykonany w zakładach fotograficznych i intrologatorskich Irkucka, może nawet częściowo rękami polskich zesłańców 1863 roku. Widziałem bowiem podczas wcześniejszych moich pobytów w Irkucku wiele podobnych fotografii (głównie Irkucka); nie spotkałem się tam natomiast z oprawami (niczego takiego wówczas nie poszukiwałem, nie przypuszczając nawet, że kiedyś taka

wiedza może mi się przydać), ale później w Krakowie oglądałem w domu pana Kazimierza Mikształa sztambuch-album zesłańca Antoniego Rozmanitha zatytułowany *Syberya 1866* [Niebelski, oprac. 2021], powstały w tamtych latach w Ussulu nad Angarą, w kręgach zesłańców postyczniowych. Został opracowany w podobnym stylu jak KUL-owskie „znalezisko” opisywanych fotografii.

Zbiór liczy 59 fotogramów (o dwóch różnych wymiarach: 12×17 i $22,5 \times 17$ cm) [BCKUL], na tece ($56 \times 32,5$ cm) ma wytłoczony tytuł: *Widy g. Irkutska i Bajkała i ich okriesnostiej*, który dla uściślenia należałoby rozszerzyć na: „Irkuck, Bajkał, i ich bliższe i dalsze okolice – kraj i ludy”, przy czym „okolice” należy rozumieć w kontekście ogromu przestrzeni syberyjskich, gdzie informacja: „820 wiorst od Irkucka” lub 590 wiorst na wschód w polskiej wyobraźni przestrzennej te „okolice” przekracza. Tematyka fotografii przeróżna: Irkuck – miasto, Bajkał – jezioro i jego południowe wybrzeża, Angara – widoki rzeki, „Niłowaja pustyn” – krańce Doliny Tunkińskiej [Niebelski 2011]¹

Il. 1 Irkuck – widok ogólny

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka KUL, sygn. F-272

¹ Dolina Tunkińska, położona pomiędzy górami Sajanami a pasmem Chamar-Daban, naznaczona jest w historii pobytem księży zesłańców 1863 roku w miej-

i miejscowe „łazienki”, czyli miejsce ze źródłami leczniczymi; także: Buriatki w tradycyjnych strojach, Tunguzi przy jurcie, lamo-wie w rytualnych strojach i maskach itp. Przypuszczalnie znaczna część fotografii, szczególnie Irkucka, pochodzi z ostatnich dekad XIX wieku.

W 2018 roku fotografie te – po wcześniejszej konserwacji – prezentowane były na bibliotecznej wystawie w Dziale Rękopisów (już po raz wtóry), towarzyszącej wówczas międzynarodowej sesji naukowej *Polacy w Irkucku w XIX i XX wieku*, której inspiratorem i organizatorem był niżej podpisany. Syberyjscy goście-uczestnicy konferencji, szczególnie ci z Irkucka, z zaskoczeniem i zaciekawieniem oglądali fotografie z miejsc znanych im zarówno z historii, jak i autopsji, także ich miejsca rodzinne [Niebelski, red. nauk. 2020]. Ale nadal nikt nie potrafił nic bliższego powiedzieć o fotografiach i ich autorach.

W 2025 roku powróciłem do tematu syberyjskich fotografii. Nasuwały się trzy kierunki poszukiwań śladów ich pochodzenia: że mogły „dotrzeć” do Lublina i na KUL z materiałami po księdzu Bronisławie Ussasie, po wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku (głównie po traktacie ryskim z 1921 roku) jednym z tych Polaków, którzy oficjalnie odszukiwali i odzyskiwali polskie zagrabione dobra z Rosji, lub że trafiły do Biblioteki KUL ze spuścizną po byłym zesłańcu i kolekcjonerze Piotrze Moszyńskim – 16 tys. książ, w tym także inkunabuły (dar syna Piotra – Jerzego), albo z darowizną doktora (lekarza) Stanisława Szczepana Zaleskiego, byłego profesora uniwersytetu w Tomsku, zmarłego w Warszawie w latach 20. XX wieku [Dzierzkowska 1964: 195–196; 1984; Trojnacka, red. 2004; Modlińska-Piekarz 2011; Kołakowska, red. nacz. 2019]. W tym ostatnim darze było 10 tys. książ medycznych, a także innych, oraz różne rękopisy.

Wszelkie znaki wskazywały, że bliskiego związku syberyjskich fotografii należałoby poszukiwać w obrębie darowizny doktora Zaleskiego, który został przez niego przekazany do KUL w 1923 roku, zatem kilka lat przed śmiercią. I jeszcze jeden ślad – to dwie

scowej Tunce, a później także młodego Józefa Piłsudskiego na przełomie lat 80. i 90. tamtego wieku [zob. Niebelski 2011].

fotografie z omawianego zbioru, których tropem podążylem ku rozwikłaniu zagadki.

Jakiś czas temu pracowniczka Działu Zbiorów Specjalnych, Jadwiga Jaźwierska, zwróciła mi uwagę na podpis pod jedną fotografią: „Irkutskoje Obszczestiennoje Sobranije, w ktorom irkutjanie wostorgalis’ koncertami Jadwigi Fieliksowny” (Irkucki dom spotkań, w którym Irkutczanie zachwycali się koncertami Jadwigi Feliksowny) [БСКУЛ, sygn. F. 252] i powiedziała, że to z pewnością młoda żona Stanisława Zaleskiego, znana w tamtym czasie pianistka. Głównie poszukiwania internetowe, zarówno na stronach polskich (Wikipedia), jak i rosyjskich, oraz raczej skromna literatura rosyjska rzecz potwierdziły.

Il. 2 Irkucki dom spotkań

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka KUL, sygn. F-252

Z całą pewnością chodzi o Jadwigę Feliksownę Zaleską, żonę Stanisława Szczepana Zaleskiego, polskiego lekarza, chemika i farmakologa, działacza społecznego i literata, od 1888 roku profesora nowo otwartego uniwersytetu w Tomsku, a na przełomie wieków XIX i XX – uniwersytetu w Petersburgu [*Залеский Стенан Осипович* 2026] (zmarłego w Warszawie w 1923 roku), uznanego za pioniera rosyjskiej balneologii, szczególnie w zakresie badań nad leczniczymi właściwościami wód i błot

Syberii². Jadwiga Zaleska z domu Iwanowska³, jego młoda żona (ur. 1869, córka Feliksa), była działaczką społeczną i pianistką w Tomsku (1888–1894), później koncertującą także w Europie i na świecie⁴. Od roku 1894 Zalescy mieszkali w Petersburgu, gdzie Jadwiga również występowała z koncertami, a w 1899 wyjechała „s gastrolami” – na gościnne występy do Irkucka [Харкевич 1987: 161].

Już tylko ten związek Zaleskich z Syberią oraz późniejszy dar zbiorów Stanisława Zaleskiego dla KUL pozwalają na domniemanie, że omawianą tekę z fotografiami nabyli Zalescy na pamiątkę, a mogło to mieć miejsce właśnie w 1899 roku, kiedy Jadwiga Feliksowna w Irkucku koncertowała. Może także odwiedzili wówczas zdrojowe miejsce w Dolinie Tunkińskiej w Sajanach – nazywane do dziś Niłowa Pustyn’ (nazwa od eremu dla mężczyzn założonego w 1851 roku przez prawosławnego irkuckiego biskupa Niła – w świeckim życiu Nikołaj Fiodorowicz Isakowicz) (Niłowa Pustyn’).

Jest pewien prawdopodobny trop tego pobytu, nikły, ale jednak... Wskazuje na to druga fotografia ze zbioru: z górskim fragmentem rzeki Eche-Ugun w pobliżu Niłowej Pustyn’, z ubitą drogą nadrzeczną prowadzącą do źródeł, na której – w oddaleniu – stoi młoda szczupła kobieta w eleganckim stroju: białej bluzce i długiej spódnicy. Kobieta ta z całą pewnością nie była prostą Sybiraczką, lecz kimś ze sfer wyższych; zapewne nie przybyła tam sama (w XIX wieku było to miejsce odludne⁵), ale towarzyszył jej mężczyzna (mąż?) – być może dotarli tam z powodu źródeł, może dla zażycia kąpieli? Niewykluczone, że była to Jadwiga Feliksowna. Jeden drobiazg na to wskazuje: jeśli powiększyć fotografię (z podpisem: „Niłowo-pustyn’. 2-ja skała w ½ wier. ot kljucza” – Niłowa

2 Zob. o nim obszerne biogramy, a także fotografie [Nykiel 2022; Ханевич 2012: 197–200].

3 We wrześniu 1893 roku Zaleska urodziła w Tomsku córkę, którą 24 stycznia 1894 roku ochrzcił w tamtejszym kościele ksiądz Walerian Gromadzki jako Justynę Marię [Ханевич 2006; zob. Niebelski 2024].

4 O Zaleskiej pisali Wasyl Hanewicz i Jadwiga Zaleska-Mazurowska [zob. Ханевич 2012: 200–202; Залесская-Мазуровская, Ядвига Феликсовна 2025].

5 Niłowaja Pustyn’ – miejsce znane autorowi opracowania.

Pustyń. 2-ga skała, ½ wiorsty od źródła), można dostrzec, że kobieta ma bujne włosy; a pianistka Jadwiga Feliksowna Zaleska z takąż obfitą fryzurą występuje na późniejszych swoich fotografiach⁶. I jeszcze warto zaznaczyć, że w zbiorze fotografii najwięcej jest tych związanych z Irkuckiem i Bajkałem, a na trzecim miejscu – siedem obiektów – z Niłową Pustyn'. Byłoby to bez przyczyny?

Il. 3 Buriatki

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka KUL, sygn. F-251

• • •

Powróćmy jeszcze do zbioru KUL-owskich fotografii w kontekście ich powstania i powstania teki. Wiadomo, że w latach 80. tamtego wieku fotografia irkucka wyjątkowo się rozwijała, a najbardziej znany był wtedy zakład fotograficzny Josifa D. Malmberga, kupca 2. gildii. Otóż Malmberg jeszcze w latach 70. zlecał zrobienie fotografii syberyjskich Benedyktowi Dybowskiemu podczas jego wypraw naukowych; dojeżdżał także z Irkucka do placówki naukowej Dybowskiego w Listwiennicznej nad Bajkałem zesłaniec Józef Berkman (Baerkman, artysta malarz), który fotografował zarówno zespół ludzi Dybowskiego, jak i tuziemców – „grupy mieszkańców

6 Por. fotografie w BCKUL oraz którąś podobiznę Jadwigi Feliksowny Zaleskiej ze stron Wikipedii wskazanych powyżej.

tutejszych” [Dybowski 1912: 281]. U Malmberga pracowali też polscy zesłańcy, głównie jako retuszerzy, ale inni zakładali w Irkucku także własne pracownie⁷. Możliwe więc też, że na zbiór złożyły się fotografie różnych twórców, ale wykonał je potem jeden zakład. Sądzić należy, że był to zakład rosyjski (może właśnie Malmberga?), bowiem właścicieli polskich bardziej interesowała obsługa towarzyszy-zesłańców i ich podobizny czy fotografie rodzajowe, a nie sama Syberia [Kamińska, oprac. 2005: 18 i n.].

Zbiór opisywany zapewne był dość kosztowny i nieliczni mogli sobie na taki wydatek pozwolić – ale Zaleskich na pewno było na to stać. Interesowała ich Syberia i tamtejsze ludy, co też sami poznali, stąd wybór takiej właśnie tematyki. Wiele zatem składa się elementów na nasze przeświadczenie: że KUL-owski zbiór syberyjskich fotografii pochodzi z darów profesora Stanisława Zaleskiego. Pewność zyskamy, jeśli w przyszłości uda się: poświadczyć autorstwo zakładu irkuckiego, który tekę wykonał, ustalić nazwiska choćby niektórych fotografów i – oczywiście – znaleźć jakieś dokumentowe potwierdzenie, że teka faktycznie należała do Zaleskiego. Może niniejszy tekst pozwoli innym pójść dalej naszą „tropą”? – ścieżką poszukiwań.

Bibliografia

Źródła wraz ze stosowanymi skrótami

BCKUL – Biblioteka Cyfrowa KUL, hasło (wyszukiwarka): *Irkuck*.

Literatura

Dybowski Benedykt (1912), *O Syberii i Kamczatce*, cz. 1: *Podróż z Warszawy na Kamczatkę*, Gebethner i Wolff, Warszawa.

Dzierzkowska Danuta (1964), *Biblioteka Główna Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1918–1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 8, <https://doi.org/10.31743/abmk.6433>.

⁷ Własną pracownię artystyczno-malarską założyli wspólnie w Irkucku Józef Berkman, Stanisław Wroński (także malarz) i zapewne J. Zawalski, fotograf; pracownia Berkmana cieszyła się dużą popularnością wśród Itkutczan [por. Юзаф Беркман 2026 (tu źródła i literatura); Kamińska, oprac. 2005: 18 i n.; Kamińska 2020: 210–211].

- Dzierzkowska Danuta (1984), *Ksiądz Bronisław Ussas 1885–1977. Zbiór rękopisów ofiarowanych przez ks. B. Ussasa Bibliotece Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 51.
- Kamińska Elżbieta, oprac. (2005), *Powstanie styczniowe i zesłańcy syberyjscy. Katalog fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, cz. 2: *Zesłańcy syberyjscy*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa.
- Kamińska Elżbieta (2020), *Polscy zesłańcy w zakładach fotograficznych Irkucka w drugiej połowie XIX wieku*, w: *Polacy w Irkucku w XIX i XX wieku*, red. nauk. Eugeniusz Niebelski, TN KUL, Lublin.
- Kolakowska Katarzyna, red. nac. (2019), *Ex thesauro. Skarby Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, zespół merytoryczny i autorzy haseł Arkadiusz Adamczuk, Barbara Cech, Anna Gabłońska i in., Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Modlińska-Piekarz Angelika (2011), *Informator o zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 96.
- Niebelski Eugeniusz (2011), *Tunka. Syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
- Niebelski Eugeniusz, red. nauk. (2020), *Polacy w Irkucku w XIX i XX wieku*, TN KUL, Lublin.
- Niebelski Eugeniusz, oprac. (2021), *Antoni Rozmanith – zesłaniec 1863 roku. Wspomnienia nadbajkalskie i syberyjski album*, TN KUL, Lublin.
- Niebelski Eugeniusz (2024), *Polscy księża zesłańcy i misjonarze na Syberii w XIX wieku*, Lublin.
- Nykiel Beata Kinga (2022), *Zaleski Stanisław Szczepan* [hasło], <https://tinyurl.com/sfjsx6se> [dostęp: 5.02.2026].
- Trojnacka Małgorzata, red. (2004), *Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Залеский Степан Осипович (2026), <https://tinyurl.com/2hch66zc> [дostęp: 5.02.2026].
- Залеская-Мазуровская, Ядвига Феликсовна (2025), <https://tinyurl.com/3awx7nmd> [дostęp: 5.02.2025].
- Нилова Пустынь (курорт) (2026), <https://tinyurl.com/3cakadbf> [дostęp: 20.04.2026].
- Ханевич Василий (2006), *Залеская Ядвига*, «Родакы», № 1 (34).
- Ханевич Василий Антонович (2012), *Поляки в Томске (XIX–XX вв.). Биографии*, Томский государственный педагогический университет, Томск.

- Харкеевич Ирина Юрьевна (1987), *Музыкальная культура Иркутска*,
Издательство Иркутского университета, Иркутск.
- Юзаф Беркман (2026), <https://tinyurl.com/yfywfpja> [доступ:
20.04.2026].
- [Zaleskij Stepan Osipovič (2026), <https://tinyurl.com/2hch66zc> [dostup:
5.02.2026].
- Zaleskaâ-Mazurovskaâ, Âdviga Feliksozna (2025), <https://tinyurl.com/3awx7nmd> [dostup: 5.02.2025].
- Nilova Pustyn' (kurort) (2026), <https://tinyurl.com/3cakadbf> [dostup:
20.04.2026].
- Hanevič Vasilij (2006), *Zaleskaâ Âdviga*, «Rodaky», № 1 (34).
- Hanevič Vasilij Antonovič (2012), *Polâki v Tomske (xix–xx vv.). Biografii*,
Tomskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, Tomsk.
- Harkeevič Irina Ūr'evna (1987), *Muzykal'naâ kul'tura Irkutsk*,
Izdatel'stvo Irkutskogo universiteta, Irkutsk.
- Ūzaf Berkman (2026), <https://tinyurl.com/yfywfpja> [dostup:
20.04.2026].]

Eugeniusz Niebelski

**Old Photographs of Irkutsk, Lake Baikal and the Surrounding Area
in the Collection of the Catholic University of Lublin Library**

The article discusses almost sixty photographs (in decorated leather-bound folder), discovered among duplicate copies in the the Catholic University of Lublin Library. Their subjects are Irkutsk, Lake Baikal and the surrounding area. They were most likely created in the late nineteenth century and both their authors (most probably photography studios in Irkutsk) and owners-donors to the Library remain a mystery. By means of deduction and historical research, the author indicates the probable owners: Jagoda and Stanisław Zalescy. In the late nineteenth century, Jagoda Zaleska was a pianist well known in Russia and her husband was a professor at the newly-founded university in Tomsk. The author of the article keeps the discussion on this subject open.

Keywords: photographs; Irkutsk; Lake Baikal and its surroundings; collections of the Catholic University of Lublin; Jadwiga and Stanisław Zaleski; search for owner and donor.

Eugeniusz Niebelski – prof. dr hab.; historyk, wieloletni pracownik naukowo-dydaktyczny KUL, obecnie przewodniczący Komisji Historycznej PAN Oddziału w Lublinie, badacz głównie dziejów Polski XIX wieku oraz powstań narodowych i losów ich uczestników, autor i redaktor naukowy kilkudziesięciu monografii. Wydał ostatnio: *Polscy księża zesłańcy i misjonarze na Syberii w XIX wieku* (Lublin 2024) oraz *Polsce lekarze i medycy na Syberii. Zesłańcy 1863* (Lublin 2025).